

PRESENTACIÓ

Infàncies en pandèmia i postpandèmia

Emma Gómez Nicolau

Universitat Jaume I

Elisabet Marco Arocas

Universitat de València

Les restriccions de mobilitat, el tancament d'equipaments educatius i la falta d'una mirada inclusiva de les poblacions en les mesures preses durant la crisi sanitària mundial derivada del covid-19, van posar en relleu la situació de vulnerabilitat de les infàncies en els diferents contextos i regions, urbanes i rurals. Les condicions socioeconòmiques, culturals, educatives i d'accés a mitjans tecnològics en els diferents territoris van reforçar les bretxes de desigualtat. Per a fer front a això, també van emergir estratègies de resistència en els espais més travessats per la vulnerabilitat. Les infàncies van viure la transformació completa de la vida quotidiana a conseqüència de les mesures de control sanitari que es van implementar per a tota la població. Especialment, la interrupció dels processos educatius i les restriccions en l'accés i ús d'espais públics de joc, esport i oci van suposar una vulneració flagrant dels drets de les infàncies.

Les reflexions acadèmiques sobre l'impacte de la covid-19 no es van fer esperar i, durant aquests anys, hem pogut llegir revisions i anàlisis crítiques que, des de diverses disciplines, han tractat d'abordar i donar llum a la forma en què l'episodi de la pandèmia va canviar, almenys de manera temporal, els modes de vida, les rutines, els espais i els temps, i les experiències de les infàncies i adolescències. Des de la sociologia de la infància i altres propostes teoricometodològiques de diverses disciplines que s'inscriuen en els anomenats «estudis de la infància», s'ha analitzat i reflexionat la forma en què les societats han donat respostes a les necessitats dels xiquets i les xiquetes en la pandèmia, sense ignorar el protagonisme de les infàncies i les adolescències per a afrontar les circumstàncies viscudes i posant el focus d'atenció en les seues pròpies experiències.

En el mateix 2020, la revista *Sociedad e Infancias* publicava el volum 4, «Las infancias en el foco de la investigación y vivencias infantiles de la pandemia», que arregljava les primeres troballes i reflexions d'estudiosos i estudioses de la infància fonamentades en l'atenta escolta de les veus de xiquets, xiquetes i adolescents en les circumstàncies que estaven vivint. També des de l'àmbit de la sociologia de la infància, Iván Rodríguez (2020) analitzava l'escenari pandèmic i donava compte de com es convertia en caldo de cultiu per a noves formes de pràctiques i discursos adultistes que normalitzen i legitimen formes de discriminació de la població infantil. La investigació científica es va encarregar de donar compte dels impactes de la pandèmia en la salut i el benestar de les infàncies (Valero *et al.*, 2020) especialment en les interseccions amb la diversitat (Lillo-Navarro *et al.*, 2023) o la identitat (Platero i López, 2020). El qüestionament sobre la vulneració dels drets de les infàncies (Corona-Caraveo i Pérez, 2023; Espinosa, 2020) no va fer més que posar en el focus l'adultocentrisme de les polítiques públiques i l'escàs paper que, des de les administracions, se'ls dotava a les infàncies com a subjectes i ciutadania. No obstant això, la investigació realitzada des dels estudis de la infància ha destacat les capacitats de resistència de les infàncies i la seua capacitat creativa d'adaptar els espais a les seues necessitats (Freire-Pérez, 2021) que posen de manifest la necessitat d'incorporar-les de manera participada en el disseny dels espais públics. També les anàlisis van certificar la capacitat d'aprenentatge en models educatius i d'atenció descentralitzats marcats per la no-presencialitat que remarca la necessitat d'abordatges interdependents amb enfocaments comunitaris (Maestripieri i Gallego, 2022) en la pràctica educativa. Perquè, en definitiva, durant la pandèmia vam poder veure i experimentar com els modes de vida, treball i criança en el capitalisme tardà són altament incompatibles amb la vida.

En l'àmbit de la producció científica, a vegades sembla que la COVID-19 quede lluny i superada. Per contra, no podem deixar de parlar, investigar i analitzar els seus efectes. Alguns canvis globals provocats per la pandèmia al llarg d'aquests anys han adquirit caràcter estructural i altres podrien consolidar-se en un futur pròxim.

El número monogràfic de *kult-ur* que presentem naix del desig d'aportar, de manera més assossegada, coneixement sobre la pandèmia i els seus impactes a través d'anàlisis situades sobre processos en els quals l'agència infantil compta. Els treballs que compilen aquest número se situen dins de l'etiqueta «estudis de la infància». Al llarg de les últimes dècades, diverses disciplines han desenvolupat formes per a abordar l'estudi de la infància que han donat lloc a aquest camp d'investigació internacional i interdisciplinari. Com sosté Gaitán (2019) en l'àmbit de les ciències socials, aquesta etiqueta no respon a una disciplina o subdisciplina, sinó més aviat s'aplica a una certa mena de propostes teoricometodològiques en l'estudi de la infància. Fent ús de la proposta de Martín Woodhead, resumeix tres trets clau que caracteritzen els estudis d'infància contemporanis: el primer es refereix a la infància i explica les diferents formes en les quals la infantesa es construeix socialment, la qual cosa afecta com s'estudia i teoritza; el segon al·ludeix als xiquets i xiquetes, i destaca el reconeixement de la seua condició de subjectes agents i el seu paper en la societat com a base per a la investigació, les polítiques i la pràctica professional; i el tercer es refereix a la relació entre la infància i l'adulesa, assumint que no es pot estudiar ni comprendre la infància sense atendre les relacions intergeneracionals, és a dir, com es construeix en relació amb altres grups (Gaitán, 2022).

«Àgora», la secció monogràfica, obri amb el treball de Maite Araya Barra, Alexander Salin Espinoza, Nicolás Acuña Contretas i Esperanza Cuadros Danyau titulat «Entre cuidados y resistencias: la escuela popular “El Sueño de Todos” y la construcción de espacios educativos en la zona sur de Santiago de Chile». En aquest article s'arplega i analitza el procés de construcció comunitària d'un espai d'educació popular en un assentament informal construït durant la pandèmia de la covid-19 i marcat per les lògiques d'exclusió urbanes. El centre de l'anàlisi radica en com les dinàmiques participatives comunitàries generen pràctiques d'atenció basades en la interdependència. El cas d'estudi que es presenta implica la presa de decisions comunitàries i participades al llarg del procés: des de la construcció física de l'escola fins al disseny dels continguts pedagògics i les activitats a desenvolupar. L'educació popular es concep com un espai d'atenció que promou el protagonisme de la comunitat i la seua capacitat de provisió d'atencions col·lectives. L'escoleta «El Sueño de Todos» constitueix una experiència de resistència i empoderament comunitari que emergeix des de les necessitats que imprimeix la pandèmia en termes de falta d'accés als recursos educatius formals. Malgrat les limitacions, construir una escola popular representa un projecte de futur en el qual es materialitza el somni col·lectiu de millors condicions de vida per a xiquets, xiquetes i joves. En aquest sentit, l'escola popular es posiciona entre l'atenció i la resistència, i ens convida a pensar en la responsabilitat com una lluita política des de la perspectiva comunitària.

Iván Rodríguez Pascual, Sara Luna Rivas Luna Rivas, Teresa González-Gómez i Mari Corominas Pérez plantegen en el seu treball *Un apocalipsis grande y del bueno: hacia un uso sociológico de la narración infantil en la investigación sobre los efectos de la pandemia* un procés d'investigació sobre narratives infantils a través de la tècnica de l'*storytelling*. El treball de camp per a generar les narratives infantils el constitueixen set tallers realitzats en diferents llocs de l'Estat espanyol amb xiquetes i xiquets d'entre 7 i 14 anys, amb un total de 56 participants. El procés d'investigació és un exemple de com la investigació sobre i amb les infàncies requereix metodologies i tècniques creades i adaptades per a la investigació d'aquestes. En l'anàlisi de les narratives s'identifica tant el sentit emocional de les històries generades pels xiquets i les xiquetes com l'agència infantil present en aquestes narratives. D'aquesta manera, els i les autores analitzen l'impacte de la pandèmia sobre la vida infantil i la seua representació des d'una perspectiva fenomenològica interpretativa.

Norma Baca Tavira i Sandra García Gutiérrez, en el seu estudi «Pandemia y postpandemia. Escuela y vida cotidiana de niñas rurales en el centro de México», també s'endinsen en la tasca d'analitzar la vivència de la pandèmia per part d'infanteses en la ruralitat mexicana a través de tècniques narratives, en aquest cas, la conversa i la realització de dibuixos després de la lectura d'un conte. La ruralitat es conceptualitza des de la diversitat i la hibridació en una interconnexió amb les dinàmiques socioeconòmiques urbanes. En l'article es discuteixen aspectes relacionats amb les bretxes existents en la ruralitat i, específicament, abunden en la bretxa digital i com aquesta va afectar els processos d'escolarització de xiquets i xiquetes. De les anàlisis portades a terme destaca com les infàncies, en plasmar les diferències entre la vida pandèmica i postpandèmica, mostren a través de la seua subjectivitat l'agència infantil en els processos d'aprenentatge a través del joc en espais en els quals els límits entre la casa i la naturalesa són difusos.

Constança Pérez Ravanal i Carolina Aroca Toloza presenten un treball etnogràfic realitzat en una plaça pública a Santiago de Xile en «Habitat el espacio público: un derecho de las infancias». La pandèmia va evidenciar que l'accés als espais públics i d'oci per a les infàncies va quedar profundament desatès. En aquest context de reflexió sobre les infàncies i el dret a la ciutat, les autores van dur a terme un projecte de disseny d'una proposta lúdica

participativa basada en l'agència relacional per a fomentar la recreació i experimentació de la primera infància en espais públics de la ciutat de Santiago de Xile. Des d'un enfocament qualitatiu, s'observen les interaccions entre les infàncies que s'acosten a utilitzar el parc, dotat d'objectes quotidians per a fomentar el joc simbòlic i relacional. Els resultats apunten que els xiquets i les xiquetes resignifiquen l'espai públic com a lloc de trobada i participació i hi posen de manifest la seua agència relacional.

En «Stoa» comptem amb l'anàlisi de Joan A. Traver Martí sobre el projecte educatiu de les escoles infantils municipals a Pamplona centrades en el concepte de presència. «Estar presente y dar presencia. El proyecto educativo de las escuelas infantiles municipales en Pamplona» descriu els elements centrals de la reflexió pedagògica en temps d'acceleració social. Davant d'això, la presència —ser present i donar presència— es concep com a fonamental per a sostindre pràctiques pedagògiques fonamentades en l'atenció i el reconeixement ple de l'altre o l'altra. Evitar l'imperatiu, atendre els moments com si foren escenes, viure un temps alentit i implicar la comunitat sota la lògica de la interdependència, són alguns dels aspectes més suggeridors per a repensar les pràctiques d'educació infantil sobre les quals es reflexiona en el text.

Per a tancar, de la mà de Lucas Sáez González, ens endinsem en la història del Teatro La Estrella dedicat quasi mig segle a la infància. «Teatro La Estrella, 45 años de historia» descriu l'exposició realitzada des de març a juny de 2024 en Centre del Carme Cultura Contemporània (CCCC) de la ciutat de València, que recorre la història de la família Fariza-Miralles i, amb ella, l'origen del Teatro La Estrella, una companyia valenciana referent en el món dels titelles. A partir de la biografia de Gabriel Fariza i Maite Miralles, els pallassos Bombalino i Cuchufleta, fundadors de la companyia i de la seua família, ens conta el naixement de la sala de teatre La Estrella coneguda com la Sala Cabanyal, construïda en 1995 i encara hui activa. Una sala que es va enfrontar amb les polítiques de renovació urbana impulsades pel govern municipal i autonòmic que pretenien l'ampliació d'una avinguda fins a la mar i que amenaçaven el barri del Cabanyal, i que suposava la destrucció de vivendes i, amb això, la seua desaparició. El text refereix la resistència i la lluita veïnal que va evitar la prolongació de l'avinguda, l'enderrocament de més vivendes i la salvació de la sala La Estrella. Actualment, la companyia disposa d'una altra sala, La Petxina, que va nàixer de la incertesa i el desconcert davant les polítiques de renovació urbana. Dues sales que encarnen en les seues propostes i en les seues pròpies dinàmiques una aposta política per la infància i el seu protagonisme. Dues sales que es van enfrontar amb la pandèmia covid-19 i es van reinventar per a poder continuar existint per a i amb la infància.

En suma, els diferents articles que componen aquest volum tracten d'aportar el seu granet d'arena als aprenentatges i també a les innovacions socials que es van posar en marxa durant la pandèmia per a tractar de donar resposta a les noves exclusions i desigualtats generades per la gestió de la pandèmia en les xiquetes i els xiquets, les seues famílies i comunitats. Encara que els repunts per contagi de coronavirus ens serveixen de record del que va succeir durant els confinaments, els modes de vida accelerats, productivistes i extractivistes van tornar a instal·lar-se ràpidament en les «noves normalitats». És per això que reivindicuem mirar enrere i tornar a repensar sobre el que es va innovar i va crear en un moment d'efervescència col·lectiva com aquell en el qual, com expliquen Fattore i col·legues (2023), en les narratives infantils, a més de por compartida, també hi havia solidaritat, empatia i altruisme.

Referències

- Corona-Caraveo, Y. y Pérez y Zavala, C. (2023). «Infancias invisibles: la vulnerabilidad de niñas, niños y adolescentes ante la pandemia de Covid-19». *TRAMAS. Subjetividad y Procesos Sociales*, 33, n.º 57: 323-350. Disponible en: <https://tramas.xoc.uam.mx/index.php/tramas/article/view/979>
- Espinosa, M. Á. (2020). «Covid-19, Educación y Derechos de la Infancia en España». *Revista Internacional de Educación para la Justicia Social* 9, n.º 3: 245-258. Disponible en: <https://doi.org/10.15366/riejs2020.9.3.013>
- Fattore, T., Drake, G., Falloon, Jan. *et al.* (2023). “Disruption, Slowness, and Collective Effervescence: Children’s Perspectives on COVID-19 Lockdowns”. *International Journal on Child Maltreatment* 6, pp. 393-413. Disponible en: <https://doi.org/10.1007/s42448-022-00147-4>
- Freire-Pérez, Estella. (2021). «Infancia y Confinamiento. Prácticas Espaciales de Resistencia». *Arte, Individuo y Sociedad* 33, n.º 2: 553-570. Disponible en: <https://doi.org/10.5209/aris.69024>
- Gaitán Muñoz, L. (2022). «Debates y desafíos en la sociología de la infancia ante una nueva era». *Política y Sociedad* 59, n.º 3: e79783. Disponible en: <https://doi.org/10.5209/poso.79783>

- Gaitán Muñoz, Ls. (2019). «Los estudios de infancia en España. Una introducción». En: Gálvez Muñoz, L. y Del Moral Espín, L. (dirs). *Infancia y Bienestar, una apuesta política por las capacidades y los cuidados*. Sevilla: Deculturas.
- Lillo-Navarro, C., Robles-García, V., Quintela del Río, A., Macías-Merlo, L., Konings, M. y Monbaliu, E. (2023). «Impacto del periodo de confinamiento por la pandemia COVID-19 en España sobre la salud y la atención recibida por los niños, niñas y jóvenes con discapacidad originada en la infancia». *Fisioterapia* 45, n.º 2: 74-83.
- Maestriperi, L. y Gallego, R. (2022). «El impacto de la pandemia COVID-19 en la sociedad en el sur de Europa: el caso de la innovación social en el cuidado de la primera infancia en Barcelona». *Revista Española de Sociología* 31, n.º 4: a131. Disponible en: <https://doi.org/10.22325/fes/res.2022.131>
- Platero Méndez, R. L. y López Sáez, M. Á. (2020). «Perder la propia identidad. La adolescencia LGBTQA+ frente a la pandemia por COVID-19 y las medidas del estado de alarma en España». *Sociedad e Infancias* 4: 195-1.
- Rodríguez-Pascual, I. (2020). «¿De invisibilidad a estigmatización? Sociología del adultismo en tiempos de pandemia». *Linhas Críticas* 26: e36364. Disponible en: <https://doi.org/10.26512/lc.v26.2020.36364>
- Sociedad e Infancias. (2020). «Presentación. Llegó la pandemia y mandó parar...». *Sociedad e Infancias* 4: 1-3. Disponible en: <https://doi.org/10.5209/soci.70365>
- Valero Alzaga, E., Martín Roncero, U. y Domínguez-Rodríguez, A. (2020). «Covid-19 y salud infantil: el confinamiento y su impacto según profesionales de la infancia». *Revista Española de Salud Pública* 94: e202007064. Grupo Confisalud.